

LOVORKA ČORALIĆ

Magyarok Velencében a 15–17. században

A Magyarországról Velencébe érkező bevándorlók letelepedése, élete és tevékenysége olyan jelenség, melyet az Európa különböző részei közötti gazdasági, kulturális és művészeti kölcsönhatások évszázados keretei között vizsgálhatunk a legjobban. Eme érintkezés és csere hordozói ismert vagy anonim személyek voltak, akik különböző társadalmi rétegekhez tartoztak, különböző anyagi lehetőségekkel bírtak, és eltérő prosperitással büszkélkedhettek. A közép-európai térséget, valamint az adriai és a mediterrán vidékeket eltérő nagyságú árucserét lebonyolító kereskedők, a legkülönbözőbb képzettségű iparosok, különböző hitű papok és szerzetesek, a különböző európai egyetemeken tanuló diákok, valamint ismert művészek, írók és tudósok kötötték össze, akiknek műveltsége és híre túllépte saját hazájuk határait.

Ebben a tanulmányban a velencei Állami Levéltár (Archivio di Stato di Venezia) forrásanyagára támaszkodva az igen gazdag és még mindig nem eléggé feltárt 15–17. századi magyar-velencei kapcsolatok csupán egy részének bemutatását kíséreljük meg. Az egyedülálló levéltári anyag (jegyzői iratok, végrendeletek) segítségével igyekszünk bemutatni a Magyarországról érkezők betelepedésének és hétköznapi életének néhány aspektusát. Az említett forrásanyag szerkezetét és tartalmát követve utalni fogunk a betelepedés intenzitására, a betelepedők foglalkozására, letelepedési helyére, családi és rokon kapcsolataira, ismeretségi és barátsági körére (különösen ha ez a közép-európai és kelet-adriai térség más részeiről érkezett betelepülőkkel való érintkezést is magában foglalja), hitéletükre és vallásosságukra, az ottani egyház-szervezethez való viszonyukra, gazdasági lehetőségeikre, valamint élet- és lakáskultúrájukra. Végül be fogjuk mutatni néhány magyarországi alkotó (építész, szobrász, üveges, üvegfestő) életét és tevékenységét Velence fent említett korszakában. Annak tudatában, hogy ez a munka egy tartalmilag és módszertanilag részletesebb mű előtanulmánya kíván lenni, célunk az, hogy a problematika feltárásával a különböző európai területek többszázéves érintkezésének és egymásrautaltságának szélesebbkörű, interdiszciplináris módszereken alapuló kutatását ösztönözzük.¹

¹ A Velencében élt magyarországi betelepültekről nem készült még önálló tanulmány. A témáról néhány adatot találunk a következő munkákban: Fedalto, G.: *Stranieri a Venezia e a Padova*. In: *Storia della cultura Veneta*. III/1. Vicenza, 1980. 522–523.; Fedalto, G.: *Stranieri a Venezia e a Padova 1570–1700*. In: *Storia della cultura Veneta*. IV/2. Vicenza, 1984. 262.; Čoralić, L.: *Prisutnost doseljenika sa istočnjadranske obale u Veneciji od XIII. do XVIII. stoljeća*. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest FF u Zagrebu, t. 26. Zagreb, 1993. 39–78.; A magyar-velencei kapcsolatok tanulmányozása szempontjából különösen fontos válogatások: *Venezia e Ungheria nel Rinascimento* (a cura di V. Branca). Firenze, 1973. és *Venezia e Ungheria nel contesto del barocco europeo* (a cura di V. Branca). Firenze, 1979.

A betelepülők megnevezése a forrásokban

A számunkra legfontosabb forrást jelentő jegyzői iratokban a magyarországi területekről érkező betelepülők leginkább saját és apjuk nevével szerepelnek (a nők férjük nevével is), családi név megjelölése nélkül. A családi név feltüntetése inkább csak a 17. századtól fordul elő valamelyest gyakrabban. Emec betelepülők származásának megállapítására a legfontosabb mutatót annak az országnak a megnevezése jelentette, ahonnan azok érkeztek. Ezért a betelepülők származását illetően az összes esetben vagy a következő megjelölések találhatók: „de Ongaria”, „de Ungeria”, „de Ungheria”, „de Hungaria”; vagy a név mellett egyszerűen csak a következő jelzőket említik: „Ongaro”, „Ungaro”, „Ongarus”, „Ongarin”, „Ongaretto”, stb.

A kutatás időhatára

A magyarországi betelepülők velencei jelenléte az elmúlt évszázadok során az említések gyakorisága alapján több időszakra osztható. Elemzésünket az egyedülálló levéltári források (jegyzői testamentumok) nagyszámú példái alapján készítettük a 15-17. századra vonatkozóan. A 15. század elejéig magyarországi betelepülők jelenlétéről ritkán történik említés. Gyakrabban találkozunk velük a 15. század közepétől, hogy azután az 1500-1525 közötti időszakban a bevándorlások említésének gyakorisága a csúcspontját érje el. A következő évtizedekben az említések száma jelentős különbségeket mutat, de sosem éri el a 16. elejétől megfigyelhető szintet. Végül a 16. század végével jelentősen visszaesik a magyarok velencei bevándorlása, számuk a 15. század első felének szintjére süllyed. A magyarok Velencébe történő bevándorlásának legintenzívebb korszaka tehát 1450-től a 16. század második feléig tart. Összehasonlítva ezeket az adatokat a kelet-adriai partvidék más területeiről és külföldről (Horvátország, szlovén területek, Bosznia, Raska) történő bevándorlások hasonló forrásokban található adataival, jelentős egybeesés figyelhető meg. Az említett területekről a nyugat-adriai partvidékre, különösen Velencébe történő migráció intenzitását figyelemmel kísérve azt látjuk, hogy a Velencébe való legjelentősebb beáramlás korszaka az 1450-1600 közötti időszakra tehető. Az adott területekről való fokozott beáramlás az akkori háborús helyzettel, a törökök állandó és egyes vidékek számára sorsdöntő jelentőségű hódító hadjárataival magyarázható. A közvetlenül török fennhatóság alatt lévő területekről — miként az állandó hadieseményeknek és pusztulásnak kitett vidékekről is — jelentős számban áramlik a lakosság a távolabbi, egzisztenciája szempontjából biztonságosabb és védettebb területekre. A nyugat-adriai partvidék egész területe, — ahol különösen fontos szerepet játszik majd az Ankonitáni Márki és Velence területe — a kelet-adriai partvidék és a belső területek menekülteinek bevándorlási területéül szolgál. A Magyarországról érkezettek életének vizsgálatakor meg kell említeni, hogy az adott korszakban a Magyar Királyság részét képezte az akkor jelentős mértékben fenyegetett és a török hódítók által legnagyobb részét elfoglalt Szlavónia jelentős része. Ugyanígy magyar terület volt Erdély is, amely szintén közvetlenül ki volt téve a török hódításnak. Az említett időszakban Magyarországról Velencébe érkező betelepülők

számának egyértelmű növekedése ezért valószínűleg a Magyar Királyság déli és délkeleti végvidékére vonatkozik, ahol a török áttörés következményei a legközvetlenebbül érezhetők voltak, és ahol azok az idők folyamán számottevő demográfiai változásokat és migrációkat eredményeztek.

A betelepülők foglalkozás szerinti megoszlása

A foglalkozás a betelepülők második, nem kevésbé fontos adata, amely a dokumentumokban a név, illetve az anyaország megjelölése mellett megtalálható. Az említés gyakoriságát és a saját csoporton belüli foglalkozások különbözőségét tekintve a leggyakoribb foglalkozás az iparosoké. Rendszerint túlsúlyt képeznek a magyarországi bevándorlókra és a kelet-adriai velencei birtokokra egyaránt jellemző, a leggyakrabban említett textiliparral (posztókészítők, takácsok, szabók²), valamint az építkezéssel (főleg favágók³) kapcsolatos foglalkozások. A többi, lényegesen ritkábban említett foglalkozás közül találunk még molnárokat és szakácsokat⁴. Az adriai partvidékkel szemben fekvő területek és Velence kereskedelmi kapcsolatai mindig fejlettek voltak, így a Magyar Királyság legeltérőbb területeiről származó kereskedők olyan, gyakran említett vállalkozókként is feltűnnek, akiknek cégei a Földközi-tenger és a kelet-adriai partvidék más városai mellett állandó és széleskörű kapcsolatokat tartanak fenn a lagúnák városával is. Ha azonban a Velencében végleg letelepedett kereskedőket figyelembe véve, általánosságban vizsgáljuk a nem velencei kereskedők társadalmi struktúráját és gazdasági lehetőségeit, észrevehetjük, hogy elsősorban ennek a vállalkozói rétegnek a középső és alsó csoportjáról, azaz kis volumennel, alacsony tőkével, korlátozott kereskedelmi kapcsolatokkal és lehetőségekkel rendelkező kereskedőkről van szó. Állandó tartózkodási helyüket kizárólag az a város jelenti, ahol letelepedtek, kereskedelmük pedig túlnyomórészt saját vagy vásárolt termékeik továbbadására korlátozódik. A forrásokban foglalkozásként a kiskereskedelem szerepel nevük mellett, leggyakrabban a vonatkozó terméktípus megjelölésével (*speziarius* — fűszeres, *frutariol* — gyümölcsáros stb.).⁵

A legkülönbözőbb jellegű tengerészeti foglalkozások (kapitányok, hajótulajdonosok, tengerészek, evczősök, hajósok stb.) leginkább a kelet-adriai partvidék partmenti részeinek és szigetvilágának (Dalmácia, Isztria, Albánia) bevándorlóira

² Petrus condam Ioannis Ungaris *texarius pannorum* (Archivio di Stato di Venezia [a továbbiakban: ASV], Notarile testamenti [a továbbiakban: NT], b. 272, 587. sz, 1502. IV. 27); Pietro Ungaro *sartor* (b. 224, 1531. sz, 1528. X. 19.); Francesco Ongarin *telariol* (b. 842., 505. sz, 1588. VII. 29.)

³ Ana relictā condam magistro Martino de Ongaria marangoni (NT, b. 958, 39. sz, 1497. VII. 10.); Georgius condam Ladislavi de Ungheria ligator in fontico Theuthonicorum (b. 360, 18. sz, 1474. IV. 11.)

⁴ Iohannes Ungari choquo (NT, b. 1136, 137. sz, 1468. VII. 17.); Steffano Ongaro molinario (b. 911, 569. sz, 1460. III. 17.).

⁵ Ana condam filia Blasij de Spirono *speziario de partibus Ungarie* (NT, b. 958., 13. sz, 1507. II. 23.; Battista Ongaretto condam Santo *frutariol* (b. 962, 83. sz, 1686. VI. 16); Nicolò condam Paolo Ongaretto *frutariol* (b. 962, 355. sz, 1610. XII. 23.)

jellemzők. A külföldről, különösen a Magyar Királyságból érkező menekülteknél ezek a foglalkozások csak egyes esetekben fordulnak elő.⁶

A Velencébe érkező magyarországi egyházi személyek száma az összlétszámhoz viszonyítva csekély. Mindenekelőtt olyan papokról, ottani egyházak plébánosairól van szó, akik életük nagyobb részét állandó jelleggel Velencében letelepedve töltik.⁷ Közöttük kivételesen olyan, magas egyházi tisztséget betöltő személyeket is találhatunk, akik csak ideiglenes jelleggel tartózkodtak Velencében. Ilyen magyarországi származású, kiemelkedő egyházi személyiség volt Belatius padovai kanonok és pápai protonotárius,⁸ akit éppen a lagúnák városában ért utol a halál. Végül az egyházi személyek csoportjába sorolhatjuk a ferences rend híveinek önálló harmadrendjét, amelyhez a rendhez özvegyként csatlakozó nők (*beginák*) tartoztak.⁹

Elvétve fordulnak ugyan elő, de foglalkozásuk különbözősége miatt érdekesek azok a magyarországi menekültek, akik a Velencei Köztársaság állami vagy katonai szolgálatába léptek. Bár a források nem szolgálnak elegendő adattal ahhoz, hogy szolgálatuk jellegét és helyét megállapítsuk, megemlíti, hogy viszonylag gyakran esik szó tüzéri (*bombardiere*) beosztásról valamelyik velencei alakulatnál, illetve viszonylag ritkábban olyan katonai szállítóval is lehet találkozni, akinek működési helyét a forrás Padovát¹⁰ nevezi meg.

A betelepülők lakhelye

A betelepülők ottlétét, beilleszkedését és az új helyen folytatott életét kutatva szintén fontos adatot szolgáltat mindennapi életük és tevékenységük velencei színhelye. A velencei forrásokban a letelepedés helyét a velencei hat kerület (*sestiere*) valamelyikében lévő egyik település (*confinio, contrada*) megnevezésével jelölik. A magyarországi betelepültekkel kapcsolatos adatok azt jelzik, hogy azok többsége kizárólag két kerületben: S. Marco központjában és Castello keleti részében lakott. Ha ezt összevetjük a más vidékekről, különösen a kelet-adriai területekről érkező menekültek adataival, viszonylagos egybeesést láthatunk. Minden esetben megfigyelhető a betelepülőknek ugyanabba a kerületbe történő csoportosulása, illetve magukon a kerületeken belül pontosan meghatározott környékre történő letelepedése. Így például a S. Marco kerületben a magyarországi betelepültek leggyakrabban említett lakhelye, a S. Moisè körzet¹¹ valamivel kisebb számban szerepel, de így is

⁶ Helena Schiavona relictā condā Zorzi Ongaro barcarol (NT, b. 478, 286. sz. 1574. V. 24.)

⁷ Jacopo de Hungaria prete in ecclesia S. Moisè (NT, b. 478, 286. sz. 1568. XII. 2.)

⁸ Belatius de Ungaria protonotarius apostolicus nec non canonicum Patavini in presentium Venetiis (NT, b. 131, 108. sz. 1520. II. 10.)

⁹ Sorore Anna de partibus Ungarie (NT, b. 958, 197. sz. 1507. II. 23.)

¹⁰ Nicolò Ongaro bombardier (NT, b. 1084, 116. sz. 1508. V. 23.; Anzola relictā Piero Ongaro provisionado a la camera di Padua (b. 653, 58. sz. 1545. X. 3.)

¹¹ Isabeta d'Ungheria de contrada S. Moisè (NT, b. 911, 190. sz. 1473. III. 2.; Belatus de Ungaria... in confinio S. Moysi (b. 131, 108. sz. 1520. II. 10.); Ana olim filia condā Blasii de partibus Ungarie de confinio S. Moysi (b. 958, 13. sz. 1507. II. 23.).

jelentős szerepet játszott a S. Felice és a S. Maria Zobenigho o del Giglio körzet¹², míg a kerület többi körzetének (melyek közül említést nyer még a S. Angelo, S. Vitale, S. Gregorio, S. Martialis és a S. Basso körzet) az említése ritkább és rendszertelenebb.¹³ A Castello kerülettel kapcsolatban megemlíthetjük, hogy elsősorban e kerület belsejében találhatunk a velencei dominium kelet-adriai területeiről érkező betelepülőket, különösen S. Pietro di Castello körzetben, és észrevehető, hogy a magyarországi betelepülők jelenléte e területen valamivel gyengébb, mint ahogy az a S. Marco középső kerület körzeteiben észlelhető volt. A Castello kerületben egyik körzet sem emelkedik ki a magyarországi betelepülők említésének gyakoriságát illetően (név szerint megemlíti S. Pietro di Castello, S. Marina, S. Trinita, S. Severo, S. Giovanni di Bragora és S. Provolo körzet nevét¹⁴), és lakhelyük jellege sem mutat olyasféle csoportosulást, amilyen a S. Marco kerület fentebb említett körzeteiben megfigyelhető. Velence többi kerülete (Cannaregio, Dorsoduro, S. Polo, S. Croce) a kelet-adriai partvidékről és külföldről jövő betelepülők szempontjából lényegesen ritkábban szerepel állandó letelepedési helyként. A felsorolt kerületek közül a magyarországi betelepülők tekintetében valamivel nagyobb számmal emelkedik ki Cannaregio kerület (S. Sofia, S. Lucia, S. Cancian és S. Marcuola körzetek¹⁵), míg Dorsoduro kerületben S. Barnaba, S. Pantaleon és S. Trovaso körzeteket¹⁶ említik. A legtávolabbi S. Polo és S. Croce kerületek körzetei csak ritkán szerepelnek magyarországi betelepülők lakhelyeként, így az ezekre vonatkozó példákat inkább csak kivételként kezelhetjük.¹⁷

¹² Martino Ungaro de confinio S. Maria Iubenigho (NT, b. 50, 8. sz, 1494. II. 23.; Steffanus dictus Ungarus de confinio S. Maria-Jubanico (b. 337, 23. sz, 1439. VI. 10.; Iohannes Ongaro de confinio S. Felicis (b. 1136, 198. sz, 1477. XII. 28.)

¹³ Petrus condam Iohannis Ungaris de confinio S. Angeli (NT, b. 272, 587. sz, 1502. IV. 27.); Stephanus de Ungheria filio ser Simonis de confinio S. Viti (b. 369, 146. sz, 1423. X. 3.); Cypriana condam Iohannis de partibus Ungarie de confinio S. Gregorii (b. 958, 191. sz, 1512. VI. 5.); Andrea condam Steffani de Ungheria de confinio S. Baxilei (b. 369, 146. sz, 1423. X. 3.); Nicolaus condam ser Martini Ungari de contrada S. Martialis (b. 42, 10. sz, 1516. VII. 30.)

¹⁴ Anastasia relict Antonii de Ungharia de confinio S. Trinitatis (NT, b. 1195, 3. sz, 1439. VI. 22.); Iohannes Ongaro de confinio S. Severi (b. 742, 48. sz, 1507. I. 11.); Antonio Ongaro de confinio S. Iohannes Novi (b. 829, 10. sz, 1475. VII. 15.); Georgius condam Ladislavi de Ungheria de confinio S. Marina (b. 360, 18. sz, 1474. IV. 11.); Francesco Ongarin de contrada S. Provolo (b. 842, 505. sz, 1588. VII. 29.); Iohannes de Ungaro de confinio S. Petri de Castello (b. 576, 315. sz, 1449. V. 29.)

¹⁵ Cristina condam Piero de Ongaria de S. Lucia (NT, b. 47, 165. sz, 1595. III. 8.); Franceschina relict Nicolò Ongaretto de contrada S. Marcuola (b. 961, 189. sz, 1613. VII. 1.); Isabeta Ungara de confinio S. Sofia (b. 875, 90. sz, 1498. I. 16.); Maria relict Georgii Ungari de confinio S. Canciani (b. 870, 316. sz, 1464. V. 8.)

¹⁶ Anzola relict Piero Ongaro del confinio S. Barnaba (NT, b. 653, 58. sz, 1545. X. 3.); Battista Ongaretto condam Santo de contrada S. Trovaso (b. 437, 83. sz, 1686. VI. 16.); Betta fu fia condam Paolo Ongaro de contrada S. Pantaleon (b. 961, 167. sz, 1583. II. 26.)

¹⁷ Ana fu condam Nicolò de Ungheria della contrada S. Cassan (NT, b. 124, 70. sz, 1553. VI. 6.)

A betelepülők hétköznapi élete: családi, rokoni és baráti kapcsolataik, ismeretsegeik

A betelepültek élete a helybéliekkel való számos találkozásból és kapcsolatból állt, amelyek a mindennapi családi élet, a foglalkozás, a lakhely, a különböző összejövetelek és barátságok érintkezési pontjain alapultak. A Velencében tartózkodó saját család és rokonság, az üzleti kapcsolatok és a származási hely azonosságából adódó barátok, valamint a betelepültek tevékenysége és egyéni egzisztenciája szempontjából többé-kevésbé jelentős üzleti partnerek olyan alapvető kört jelentenek, amelyek meghatározták a betelepültek hétköznapijait.

A bevándorlók néhány esetben még régi hazájukban alapított családjukkal érkeztek Velencébe, és az új környezetben — az összes változással együtt is — ugyanúgy éltek magánéletüket, ahogyan korábban. Sokkal több betelepült érkezett azonban vagy egyedül, vagy úgy, hogy családját az anyaországban hagyta, ily módon kötelezve magát a mielőbbi visszatérésre. Számunkra minden bizonnyal azok a betelepülők a legérdekesebbek, akik Velencébe érkezve ott családot alapítanak, ami hétköznapi és magánéletük elsőszámú és legfontosabb körét jelenti majd. Bár nem minden, az elemzés tárgyát képező dokumentumban (végrendeletek) található pontos megjelölés a betelepültek házastársát illetően, már kisebb számú mintából is látható, hogy gyakran születtek házasságok a kelet-adriai térségből származó személyekkel. A házastárs származásának megjelölésénél szerepel Split és Bar dalmát városok neve is, egy esetben pedig egy határozatlan megjelölés (*„de Schiavonia”*)¹⁸.

Ha a 15-17. században Velencébe érkező magyarországi betelepülők jelentősebb számú végrendeletét megvizsgáljuk, találhatunk néhány olyan adatot, mely az egyes családok szerkezetéről, létszámáról és az utódokról tájékoztat. A magyarországi betelepültek generációinak kutatása leggyakrabban az utódok második generációjáig jut el, amelynek tagjai a források többségének tanúsága szerint idővel asszimilálódnak az új környezethez, így a forrásokban nevük mellett már nem találhatók meg az „Ungaro”, „de Ungaria” és más, hasonló jelzők. A végrendeletek feltárnak egy, akkoriban széles körben elfogadott szokást is, ami kutatásainkkor segítő tényezőként is szerepelhet. Jelesül: meggyökeresedett az a gyakorlat, hogy a legidősebb fiúgyermek apai nagyapjának a nevét kapja. A magyarországi betelepülteknél ez a szabály több esetben is megfigyelhető, és ez — hangsúlyozzuk — megkönnyíti, hogy azonosítsuk a betelepültek harmadik generációjához tartozó, már teljességgel asszimilálódott személyek eredeti származását.¹⁹ Néhány esetben, különösen ha házastársakról van szó, megtalálható mindkét családtag végrendelete. Az itt talált adatok azért értékesek, mivel minden családtag végrendeletének megírása után eltelt

¹⁸ Helena Schiavona relicta condam Zorzi Ongaro (NT, b. 616, 143. sz, 1574. V. 24.); Maria relicta Georgii Ungari et sposa Damiani de Antibaro (b. 870, 316. sz, 1464. V. 8.); Veronica condam ser Luce de Spalato et uxor Nicolai condam ser Martini Ungari (b. 42, 10. sz, 1516. VII. 30.)

¹⁹ 1545-ben Anzolának, a magyarországi Péter özvegyének a végrendeletében megemlíti annak néhai fiát, Pétert, valamint unokáit, Pétert és Polizant (NT, b. 653, 58. sz, 1545. X. 3.); Battista Ongaretto a fia a megboldogult Szantónak, végrendeletében pedig említi fiait, Márkot, Lőrincet és Szantót (b. 437, 83. sz, 1686. VI. 16.).

néhány esztendő, így a végrendeletek megírásának éveit az adott családok egyes tagjai halálának vonatkozásában „*ante* és *post quem*” időpontnak vehetők.²⁰

A legszűkebb rokonság tagjai rendszerint azok a személyek, akikben a végrendelkezőnek a legtöbb bizalma van, így őket bízzák meg a végrendelkező utolsó akaratának végrehajtásával. Emellett a végrendelkező vagyonának szétszétválásakor a legközelebbi rokonságnak jut az ingó és ingatlan vagyonok többsége, amit a forrásokban leggyakrabban a fő örökös (*herede residuario*) megnevezéssel jelölnek.²¹

A magyarországi betelepültek következő kapcsolati és ismeretségi körét azok a barátságok jelentik, amelyek az azonos származás, hasonló foglalkozás, lakhely, a mindennapi összejövetelek és érintkezés nyomán születnek meg. Velencei tartózkodásuk folyamán a többi kelet-adriai és külföldi betelepült többségéhez hasonlóan a magyarok is leginkább szomszédaikkal, valamint a kelet-adriai betelepültekkel barátkoznak és létesítenek kapcsolatokat. A bevándorlók közül néhányan, akiket az új környezetben sem családi, sem rokoni szálak nem kötöttek, barátait, honfitársaikat, szomszédaikat és ismerőseiket tekintették a legnagyobb bizalommal bíró személyeknek, és azokat hatalmazták fel utolsó akaratuk teljesítésére.²² A végrendelet végrehajtói mellett a barátok és ismerősök gyakran a végrendelet aláírásának tanúiként is szerepelnek a magyarországi betelepültek végrendeleteiben. Leggyakrabban a végrendelkezővel azonos társadalmi rendhez tartozó személyről, mindenekelőtt középp- és kisvagyonú polgárokról van szó, akik a számos és társadalmilag kevésbé értékelt iparos ágazatokban tevékenykedtek (takácsok, csizmadiák, szatócsok, tengerészek, matrózok stb.).²³ A hagyaték szétszétválásakor ők is kaptak valamilyen tárgyat, sőt ha a végrendelkezőnek nem volt családja és közelebbi rokonsága, az egész vagyon nekik

²⁰ Érdekes, hogy ezek a végrendeletek, bár nem ugyanabban az évben keletkeznek, rendszerint ugyanakkor a jegyzőnek az irattartójában vannak. Párhuzamos végrendeletek: Iohannes Ungaro (NT, b. 1136, 114. sz, 1470. VI. 4.); és felesége Mária (b. 1136, 137. sz, 1468. VII. 17.); Petrus condam Iohannis Ungaris (b. 272, 587. sz, 1502. IV. 27.); és felesége Anna (b. 270, 72. sz, 1505. VII. 7.)

²¹ Anzolina uxor Francesco condam Zorzi Ungaro: Il resto de beni lasso al mio marito et solo commissario (NT, b. 392, 89. sz, 1551. XII. 7.); Nicolò condam Paolo Ongaretto: Sola commissaria Franceschina mia moglie et padrone di tutto il mio (b. 962, 355. sz, 1610. XII. 23.); Belatius de Ungaria: Commissaria *madre* sua Theodora. Herede residuaria madre Theodora (b. 131, 108. sz, 1520. X. 2.); Teodora relict Martini Ungari: Residuum dimitto Antonio Ungaro filio et Helene filie me equaliter (b. 825, 241. sz, 1485. VIII. 21.); Steffanus Iohannis Ongarus: Residuum bonorum dimitto Iohannis condam Steffani Ongari, padre e commissario meo (b. 1136, 198. sz, 1477. X. 28.)

²² Stephanus de Ungheria: Commissario Andrea condam Steffani de Ungheria (NT, b. 369, 146. sz, 1423. X. 3.); Isabeta Ungara: Commissario Bernardino pellipario in Riga Giuffa e Clara sua uxore (b. 875, 90. sz, 1498. I. 16.); Pietro Ungaro: commissario Piero Pavan sartor (b. 224, 1531. sz, 1528. X. 19.)

²³ Franceschina relict Nicolò Ongaretto: Testes: Jacomo de Gierolimo Rosa teser de panni de seda e Zuanantonio Franceschini piater (NT, b. 961, 189. sz, 1613. VII. 1.); Hierolima fiola Francesco Ongaro: Testes: Antonio de Bartolomeo venditor de malvaxia e Martin segador (b. 654, 365. sz, 1565. XII. 30.); Nicolò condam Paolo Ongaretto: Testes: Polo condam Steffano Rosa teser de panni de seda e Biasio de Giacomo Duseda marcer (b. 962, 355. sz, 1610. XII. 23.)

juthatott.²⁴ Ami a végrehajtóként, tanúként vagy megajándékozottként szereplő betelepültek származási helyét illeti, említést nyer Magyarország mellett a szlovén Krajna tartomány és Dubrovnik városa.²⁵ A magyarországi betelepültek és a kelet-adriai, valamint máshonnan betelepültek érintkezése más, indirekt forrásokból is kitűnik. Így például a dalmát és tengerparti városok betelepültjeinek végrendeleteiben egy sor magyarországi betelepült emlékét találhatjuk meg. A dalmáciai végrendelezők leginkább tanúként említik őket, mint akik a végrendelet összeállításakor és aláírásakor közreműködnek, illetve lényegesen ritkábban a legnagyobb bizalmat élvező személyként, akinek a feladata a végakarat teljesítése.²⁶

Külön kategóriát képezett azoknak a személyeknek a köre, akikkel a letelepültek velencei tartózkodásuk folyamán együtt éltek, és akik alacsonyabb társadalmi helyzetűek és vagyontalanságuk ellenére minden hasonló család magánéletének alkotórészét jelentették: azaz a házi személyzet. A személyzet főként a vagyonosabb és középen álló rétegek esetében jelenik meg; szinte mindig nőről van szó, gyakran olyan származású nőről, aki a családhoz közeli környezetből kerül ki. A magyarországi betelepültek végrendeleteiben a család körében szolgáló házi személyzetről rendkívül ritkán emlékeznek meg. Az akkori tradícióknak és gyakorlatnak megfelelően a házi személyzetre az évek folyamán megszolgált pénz mellett kisebb pénzösszeget hagynak, és/vagy valamely tárgyat az ingóságok közül.²⁷

A betelepültek vallási élete és a velencei egyházi intézményekhez fűződő viszonya

A városi körzetek és egyházaik, a kolostorok, kápolnák, vallásos társaságok és a városok ispotályai azok a helyek, ahol Velence összes lakójának a hétköznapi

²⁴ Cypriana condam Iohannis de partibus Ungarie: Item dimitto Mariete filie condam magistri Georgii de Spalato marangoni domorum mee convicine ducati 50 pro sua maridare (NT, b. 958, 191. sz, 1512. VI. 5.); Stephanus de Ungeria: Dimitto Andrea condam Steffani de Ungeria una toga blava e una pelizza una (b. 369, 146. sz, 1423. X. 3.); Pietro Ungaro: Dimitto compare mio Pavan ducati 10 in robba et denari (b. 224, 1531. sz, 1528. X. 19.); Ana olim filia condam Blasij de partibus Ungarie: Residuum bonorum dimitto Catarina Granda Dalmatina (b. 958, 13. sz, 1507. II. 23.)

²⁵ Petrus Ongarus: Testes: ... e Marinus Andree de Ragusio cavater (NT, b. 68, 268. sz, 1489. III. 7.); Cypriana condam Iohannis de partibus Ungarie: Testes: ... et Gerardus Noris de Carinthia (b. 958, 191. sz, 1512. VI. 5.)

²⁶ Catarina Granda Dalmatina: Commissarios meos ... et sororem Anam de partibus Ungarie (NT, b. 958, 197. sz, 1507. II. 23.); Miliza condam Vietoris Pastrovichi: Testes: Jacomo fu Iseppo de Ongaria (b. 445, 175. sz, 1522. III. 12.); Piero de Cataro: Testes Marcus Ongari (b. 826, 117. sz, 1471. III. 27.); Benedictus condam Iohannis de Segna: Testes: Nicolò Ongaro (b. 1084, 116. sz, 1508. V. 23.); Paulus condam Georgii de Tragurio: Testes: Steffano Ongaro (b. 911, 569. sz, 1460. III. 17.)

²⁷ Veronica uxor Nicolai condam Martini Ungari: Item dimitto Marie de Brixia ancille mee unum meum investimentum de sarzia roana et meum vardecuor votus de blanchero (NT, b. 42, 10. sz, 1516. VII. 30.); Pietro Ongaro: Lucrezia mia massera de Ravvena ducati 30 (b. 224, 1531. sz, 1528. X. 19.); Helena Schiavona relicta condam Zorzi Ongaro: Zuana de Ragusa che me governava voglio esser sia sadi sfatta della servitù me haverà fatta et de più lasso ea essa ducati doi oltre la sua mercede et per caso di Zuana non me servisse alla maalatia voglio che essa non habbia essi ducati doi (b. 616, 143. sz, 1574. V. 24.)

zajlanak. A lakhely, a mindennapi foglalatosság, az összejövetelek és a barátkozás elkerülhetetlenül összekapcsolódik a különböző jellegű ottani vallási intézményekkel. A keresztkedés, házasságkötés és temetés ténye, mint bármely személy életének kulcseseményei, valamint az egyházi istentiszteleteken való részvétel meghatározták a velencei polgárok szellemi látókörét és vallási érzelmeit. Akárhonnan jöttek is, a betelepültek vallási élete nem különbözött jelentősebb mértékben másokétól, és amint azt látni fogjuk, életük alapvető részét képezte. A végrendeletekben a magyarországi betelepültek e vonatkozású adatait azokban a részekben találjuk meg, amelyekben a temetkezés helyéről, költségeiről és módjáról esik szó, valamint abban a fejezetben, amelyben megajándékozzák a különböző velencei egyházi intézményeket. Az első konkrét adatot az egyén vallási életéről és az ottani egyházi intézményekhez fűződő kapcsolatáról az a rész képezi, amelyben a végrendelező meghatározza végső nyughelyét. A magyarországi betelepültek lakhelyének megfelelően a temetkezés helyéül kijelölt temetők és sírok elsősorban egyrészt a S. Marco kerületben lévő körzetek templomaiban és kolostoraiban találhatók (megemlíti a S. Felice, S. Moisé, S. Maria della Carità, és a S. Steffano templomokat²⁸), más részük a Castello kerületben (megemlíti a S. Domenico, SS. Giovanni e Paolo, S. Iseppo és a S. Francesco della Vigna templomokat és kolostorokat²⁹) fekszik, és közülük az említés gyakorisága alapján az egyik templom vagy kolostor sem emelkedik ki. Az említett kerületeken kívül eső templomok és kolostorok közül magyarországi betelepültek végső nyughelyeként találkozunk még a S. Maria del Carmelo és S. Maria Servorum kolostorral is.³⁰

A végső nyughely meghatározásával egyidejűleg a legtöbb végrendelező ama óháját is kifejezi, hogy a temetés helyszínén lévő vagy a lakhelye közelében fekvő templomban érte halotti misét tartsanak.³¹ Bár nem minden végrendeletben találunk erre vonatkozó adatot, érdemes megemlíteni egyes végrendelezőknek azt az akaratát, hogy testüket valamely szerzetesrend (leggyakrabban a ferencesek) öltözkéiben temessék el, és hogy a temetéskor legyenek jelen annak a káptalannak és vallásos társaságnak (*confraternitas*) a tagjai is, amelyhez a végrendelező tartozott.³² Az előző

²⁸ Ana relictā Petri Ungari: Corpo mio ... sia sepolto in S. Stephano (NT, b. 270, 72. sz., 1505. VII. 7.); Helena Schiavona relictā Zorzi Ungaro: Item voglio che esso mio commissario me faccia sepolir in una cassa nella chiesa de S. Felice (b. 616, 143. sz., 1574. V. 24.); Jacopo de Hungaria: ... sepolire a S. Moyse (b. 478, 286. sz., 1568. XII. 2.); Isabeta d' Ungheria: ... sepolire a S. Maria della Carità (b. 911, 190. sz., 1473. III. 2.)

²⁹ Ana olim filia condā Blasii de partibus Ungarie: ... sepolire in S. Domenico (NT, b. 958, 13. sz., 1507. II. 23.); Georgius condā Ladislavi de Ungheria: ... sepolire in scola S. Ursola in S. Iohanned e Paoli (b. 360, 18. sz., 1474. IV. 11.); Nicolò condā Paolo Ungaretto: ... sepolire a S. Iseppo (b. 962, 355. sz., 1610. XII. 23.); Paola uxor Iohannis Ongari: ... sepolire ad S. Francesco a Vineā (b. 742, 48. sz., 1507. I. 11.).

³⁰ Teodora relictā Martini Ungari: ... sepolire in scole S. Maria in ecclesia Carmelitanorum (NT, b. 825, 241. sz., 1485. VIII. 21.); Veronica uxor ser Nicolai condā ser Martini Ungari: Tumulari in monasterio S. Maria Servorum in archa (b. 42, 10. sz., 1516. VII. 30.)

³¹ Maria relictā Georgii Ungari: Celebrare messe S. Gregorii. Item messe super altare S. Maria Grazia in ecclesia S. Maria Nova (NT, b. 870, 316. sz., 1464. V. 8.)

³² Nicolò condā Paolo Ongaretto: ... sepolire ... vestito de fratre de terzio ordinis con il capitolo di contrada (NT, b. 962, 355. sz., 1610. XII. 23.); Pietro Ongaro: Corpo sia accompagnato dalla scuola S. Sacramento e della Misericordia e di sartori per cui dimitto ducati doi (b. 224, 1531.

rendelkezésekkel szorosan összefügg az a szokás is, hogy egy vagy több közeli és megbízható személyt elküldenek egy szent zarándokhelyre Velencén belül vagy akár kívül is, ahol a templom védőszentjének napján vagy Nagyböjtkor általános feloldozást hirdetnek minden jelenlévő zarándok számára. Velencében rendszerint négy hagyományos és mindenki számára könnyen elérhető zarándokhely létezett: a S. Trinità, a S. Laurentio, a S. Croce és a S. Pietro di Castello templom, amelyek közül a magyarországi betelepültek végrendeleteiben csak az utolsó kettő fordul elő.³³ A felsorolt velencei templomok mellett a magyarországi betelepültek végrendeleteiben olyan kívánságok is felbukkannak, hogy a végrendelező halála után az elhunyt lelkének megmentése érdekében valaki zarándokoljon el a neves itáliai szent helyekre: Loretóba, Assisiba és Rómába.³⁴

A mindennapokban szükségszerűen jelenlévő egyházi intézmények minden betelepült általános vallásosságának, vallásos nevelésének és szellemi látókörének külső keretét alkotják. Különböző hagyatékok juttatása templomoknak, kolostoroknak, vallási társaságoknak és ispotályoknak olyan elfogadott cselekedet, amellyel az elmúlt évszázadok embere megváltja magát Isten előtt, így a végrendeletek ama része, amelyben a végrendelező vagyona egy részét az egyházra hagyja, azért is fontos, mivel az alapvető forrásként szolgál a végrendelező lelki életének és vallásosságának, valamint anyagi lehetőségeinek és társadalmi státusának megismerése szempontjából. Leggyakrabban a templomok és a kolostorok képezik az egyházi intézmények első és leggazdagabban megajándékozott kategóriáját a végrendeletekben. A velencei templomok említése és megajándékozása a magyarországi betelepültek esetében kevesebb dokumentumban fordul elő, és ezek közül is leginkább a lakhely közelében található templomok szerepelnek néven nevezve (elsősorban a S. Marco kerületben).³⁵ Bár a templomoknak és kolostoroknak juttatott hagyatékhöz általában nem társul a megboldogult felé nyújtandó kötelezettség, a magyarországi betelepültek végrendeleteiben találunk adatokat olyan esetről is, amikor a vagyon jelentős részét az ottani kolostorra (S. Laurentio) hagyták azzal a feltétellel, hogy ott az elhunyt lelkének megmentése érdekében rendszeresen halotti misét tartsanak.³⁶ Ahogy a magyarországi betelepültek végrendeleteiben említett templomok, úgy a jelentős hagyatékrészt kapó vallásos társaságok is a S. Marco kerületben találhatók, rendszerint annak a temp-

sz, 1528. X. 19.)

³³ Veronica uxor ser Nicolai condam ser Martini Ungari: Item dimitto Marie nepti mee uxori ser Francisci de Brixia murarii unum meum bochasinum et libras tres parvorum cum hoc conditione que debeo ire ad S. Crucem pro anima mea (NT, b. 42, 10. sz, 1516. VII. 30.); Iohannes Ongaro: Volo mittiere S. Petrum de Castello unam bonam personam pro anima mea (b. 1136, 114. sz, 1470. VI. 4.).

³⁴ Cypriana condam Iohannis de partibus Ungarie: ... mitatur Romam et Asisi (NT, b. 958, 191. sz, 1512. VI. 5.); Steffanus Iohannis Ongarus: ... mittere una persona a S. Maria de Loreto. Item dimitto ducati tre pro fabrica ecclesie S. Maria de Loreto (b. 1136, 198. sz, 1477. XII. 28.)

³⁵ Stephanus de Ungeria filio ser Simonis: Dimitto libre 4 ecclesie S. Viti pro messas (NT, b. 369, 146. sz, 1423. X. 3.); Jacopo de Hungaria: Lasso alla *fabrica* S. Moisé ducati 15. Lasso capitulo chiesa S. Silvestro ducati 4 (b. 478, 286. sz, 1568. XII. 2.)

³⁶ Blanca relicta Georgii Ungari: Residuum distribuentur in celebratione missas in ecclesiam S. Laurentii pro anima mea (NT, b. 403, 55. sz, 1496. VII. 21.)

lomnak a keretein belül, amelyet a végrendelkezők végső nyugalóhelynek jelölnek meg, vagy amelyekben az elhunytak lelkéért szent miséket celebrálnak.³⁷

A magyarországi betelepültek vallási életének és a velencei templomokra hagyott adományoknak a vizsgálatakor meg kell említeni a velencei horvát vallási társasághoz, a Sv. Jurij és Tripunhoz fűződő viszonyukat. Az 1541-ben a kelet-adriai velencei domíniumokról érkező betelepültek gyülekezési és találkozási helyeként létrehozott társaság mindvégig jelentős szerepet játszott főleg a dalmáciai, de a kelet-adriai és külföldi betelepültek integrálásában is.³⁸ A társaság történetére vonatkozó dokumentumok elemzésekor megfigyelhető, hogy aktív tagjai boszniai, a Balkán belső területeiről érkezett, vagy a szűkebb Horvátországból (különösen Zágrábból) jövő, szlavóniai (*de Slavonia*) és nagyon ritkán Magyarországról kikerült betelepülők. A magyarországiak végrendeleteiben a társasággal való kapcsolatról az a rész lehet érdekes, amelyben a betelepült végső nyughelyéről rendelkezik. Két esetben találkozunk olyan szándékkal, hogy a megboldogultat a Templomos Szt. János illetve a furlanei Szt. János (S. Zuane del Tempio illetve a S. Zuane dei Furlane) templomban helyezték örök nyugalomra. E templomok 1551-ig (saját templomok építéséig) az említett társaság székhelyéül szolgáltak, és az oltárjaik mellett temetők is voltak, ahová a testvéreket eltemették.³⁹

A templomokra, kolostorokra és vallási társaságokra hagyott vagyonok mellett gyakran megfigyelhető velencei ispotályoknak történő felajánlás. Ezeket az intézményeket a velencei hatalom (*Iuspatronato dogale*), valamint az egyházak és kolostorok, vallási társaságok, tekintélyes velencei nemesi és polgárcsaládok patronátusa alatt alapították és működtették. Bár Velencében az évszázadok folyamán nagyszámú, különböző eredetű és patronálású, különböző méretű és alapítását tekintve eltérő korú ispotály működött, a hagyatékokban leggyakrabban csak a legjelentősebb ispotályok (S. Antonin vagy ospedale dei Marínai, Ospedale degli Incurabili, SS. Giovanni e Paolo, S. Maria della Pietà, S. Maria di Nasareth i Zitelle)⁴⁰ neve tűnik fel. Az ispotályok megajándékozásához kapcsolódnak azok a

³⁷ Cypriana condam Iohannis de partibus Ungarie: Item dimitto scole Spiritus Sancti confinis S. Georgii ducatos 40 pro anima mea (NT, b. 958, 191. sz, 1512. VI. 5.); Georgius condam Ladislavi de Ungheria: Scole S. Leonardi de eclesia S. Salvador ducato uno (b. 360, 18. sz, 1474. IV. 11.); Helena Schiavona relict Zorzi Ungaro: Item lasso alla scuola del S. Sacramento de S. Felise ducati 10 (b. 616, 143. sz, 1574. V. 24.)

³⁸ A társaság alapítását és történetét terjedelmes irodalom tárgyalja. Így: Böhm, O.: *L'église St. Georges des Esclavons à Venise et les peintures de V. Carpaccio*. Florence, 1905.; Perocco, G.: *Carpaccio nella Scuola di San Giorgio degli Schiavoni*. Venezia, 1964.; Muraro, M.: *Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone*. Venezia, 1967.; Luković, N.: *Bratorština bokeljskih pomoraca*. sv. Dorda i Tripuna u Mlecima, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, sv. VI. Kotor, 1957. 33–43.

³⁹ Blanca relict Georgii Ungari: Corpus meum volo sepelire in ecclesia S. Iohannis a Templo Venetie (NT, b. 403., 55. sz, 1496. VII. 21.); Cypriana condam Iohannis de partibus Ungarie: Corpus meum volo sepelire ad ecclesiam S. Iohannis a Templo Venetie cioè in campo santo ipse ecclesie (b. 958, 191. sz, 1512. VI. 5.)

⁴⁰ Anzolina uxor Francesco condam Zorzi Ungaro: Ducati doi alle Zitelle e ducati doi alli Incurabili (NT, b. 392, 89. sz, 1551. XII. 7.); Beta fu fia condam Paolo Ongaro: Ducati 5 a S. Zuane Polo e alli Incurabili (b. 961, 167. sz, 1583. II. 26.); Maria relict Georgii Ungari: Item dimitto ospedale pietatis ducatum unum (b. 870, 316. sz, 1464. V. 8.); Pietro Ongaro: Ducati 10

hagyatékok is, amelyeket a körzet szegényeinek, különösen az árvák és szegény családokból kikerülő, eltartás nélkül élő leányok megsegítésére szántak. Az e kategóriába tartozó megajándékozottak többségét közös elnevezéssel „*pauperes Christi*”, „*povere donzelle*”, „*orfani*” és hasonlókkal jelölték, s közöttük kisebb pénzösszegeket osztottak szét, vagy amennyiben a hagyatékozónak nem volt családja és rokonsága, úgy a teljes vagyon nekik juthatott.⁴¹

Noha a vallásos célú hagyatékok legnagyobb része számos egyházi intézményt érintett, egy részük olyan konkrét személyekhez jutott el, akik a fent nevezett intézményekben valamely vallási funkciót töltöttek be. Különösen gyakran volt szó az olyan körzet papjairól, amelyben a betelepült nevelkedett, és amelyet temetési helyéül kijelölt. Ezek a papok sokszor a végrendelekezőt régóta ismerő és gyóntató, néha vele hasonló származású személyek voltak. Egyes esetekben a körzeti templomok papjai, az ottani kolostorok szerzetesei, miként a ferencesek harmadrendjének testvérei is az utolsó akarat végrehajtóiként is szerepelnek, különösen akkor, ha a rendelkezőnek nincs közelebbi családi vagy rokoni kapcsolata.⁴² Emellett a végrendelekező közelében élő papok és szerzetesek gyakran a végrendelet összeállításának és aláírásának tanúiként is megjelennek.⁴³ Néhány esetben az egyházi személyek megajándékozásához azt a kötelezettséget csatolják, hogy abban a templomban, ahol a megajándékozott tevékenységét végzi, a rendelkező halálakor emlékező gyászmisét tartsanak.⁴⁴

hospedale de S. Zuane Polo e ducati 10 alli Incurabili (b. 224, 1531. sz, 1528. X. 19.); Steffanus Iohannis Ongarus: Hospedale S. Antonio, S. Nasareth e Pietatis ducatum unum (b. 1136, 198. sz, 1477. XII. 28.)

⁴¹ Helena Schiavona relict a Zorzi Ongaro: Il resto de tutti li miei beni lasso a una povera donzella da ben (NT, b. 616, 143. sz, 1574. V. 24.); Ana relict a Petri Ungari: Il residuum a una donzella della pietà per il suo maridar (b. 270, 72. sz, 1505. VII. 7.); Cypriana condan Iohannis de partibus Ungarie: Residuum bonorum dimitto pro pauperes Christi in S. Danielis (b. 958, 191. sz, 1512. VI. 5.); Maria relict a Georgii Ungari: Residuum dimitto inter pauperes Christi (b. 870, 316. sz, 1464. V. 8.); Pietro Ongaro: Dimitto ducati 10 alli poveri (b. 224, 1531. sz, 1528. X. 19.).

⁴² Ana olim filia condan Blasii de partibus Ungarie: Commissaria Catarina Granda Dalmatina in terzio ordine S. Domenico (NT, b. 958, 13. sz, 1507. 2. 23.); Blanca relict a Georgii Ungari: Commissaria Helisabetha de Molino abadessa S. Laurentio (b. 403, 55. sz, 1496. VII. 21.); Maria relict a Georgii Ungari: Commissario presbitero Coradio de Dulcigno de S. Maria Nova (b. 870, 316. sz, 1464. V. 8.).

⁴³ Francesco condan Martini sacerdotus S. Antonini e Natalis Boghetich de Drivasto mansionario ecclesie S. Antonini a tanúi a magyarországi György végrendeletének (NT, b. 403, 55. sz, 1496. VII. 21.); Prete Petrus de Baro de S. Viti e Antonio clericus S. Viti a tanúi az elhunyt Simon fiának, Istvának (b. 369, 146. sz, 1423. X. 3.); Prete Nicolaus de Baro e prete Marcello Stella cappellano S. Zaccarie a tanúi Dorottyának, a magyarországi Antal aranyműves feleségének (b. 829, 10. sz, 1475. VII. 15.).

⁴⁴ Blanca relict a Georgii Ungari: Item dimitto venerandi viro presbitero Petro de Pago de S. Severi confessori meo 1 par lintaminum de 4 tellis ut oret pro anima mea (NT, b. 403, 55. sz, 1496. VII. 21.); Mara uxor Iohannis Ungri: Celebrari messe S. Marie e S. Gregorio per Antonium Zio plebanum S. Felici cui dimitto ducati tre (b. 1136, 137. sz, 1468. VII. 17.); Veronica uxor ser Nicolai condan ser Marini Ungari: Item dimitto fratri Marco de S. Maria Servorum confessoris meo vocato Cyngiaro ducati tre in celebratione messas B. Verginis Marie et S. Gregorii (b. 42,

A betelepültek gazdasági lehetőségei

A velencei betelepültek alkalmazkodását, tevékenységét és mindennapjainak bemutatását célzó kutatások és elemzések egyik legkevésbé sem elhanyagolható része a betelepültek vagyoni státusának, gazdasági lehetőségeinek, lakáskultúrájának, öltözködésének, és minden, az akkori átlagember megelégedettségéhez szükséges életszükségletének vizsgálata. Az erről a kérdésről adatokkal szolgáló források elsősorban a végrendeletek és az egyes esetekben hozzájuk csatolt vagyonleltárak. A magyarországi betelepültek végrendeleteit elemezve megjegyezhetjük, hogy más velencei bevándorlókhoz hasonlóan társadalmi és vagyoni státusuk alapján őket is a polgárok közép- és alsó rétegébe sorolhatjuk. A korábbiakban utaltunk már rá, hogy nagy részüik a hagyományos, számát tekintve leggyakoribb, és minden város számára leginkább szükséges iparos és kiskereskedő jellegű foglalkozások valamelyikét űzte. E betelepültek többségének gazdasági tevékenységét alapvetően a vállalkozás veszélyei és a veszteségek miatt korlátozott befektetési tőke és szerény üzlet jellemzi. A termelés és a kiskereskedés révén befolyó jövedelem egyetlen magyarországi iparosnak vagy szatócsnak sem tette lehetővé, hogy jelentősebb tőkét halmozzon fel, amelyet idővel más, bonyolultabb vállalkozásokba fektethetett volna be. A magyarországi betelepültek végrendeleteiben ritkán említenek jelentősebb vagyont. Azok az összegek, amelyekkel rendelkeznek, és amelyet kezelnek, igen szerények, az ingatlanokról és más vagyonformákról szóló adatok pedig csak néhány egyedi példára terjednek ki. Így például Battista Ongaretto kiskereskedő egy olyan kereskedés tulajdonosa, amely zöldséget és gyümölcsöt forgalmazott S. Trovaso körzet valamelyik „piac”-án (*mercata*), saját műhellyel (*bottega*), valamint bárkával (*battello*) rendelkezett, és aki a többi kiskereskedőhöz hasonlóan árubeszerzés céljából járta a velencei csatornákat.⁴⁵ A magyarországi György özvegyének, Marinának a háza a S. Maria Zobenigho körzetben, a S. Marco kerület középső részén volt található, s Marina a ház egyik részét kiadta albérlőknek (leginkább betelepülteknek). A házban akkor albérlőként a dalmáciai városból, Kotorból származó Luka, a néhai Teodor fia lakott.⁴⁶ A magyarországi betelepültek pénzügyi üzletvitelével kapcsolatban megjegyezzük, hogy rendkívül ritka az ilyen részletességű leírás. Kivételt jelent Ilona (Helene), Zorzi Ongaro özvegye, aki bár nem teljesen precízen, de felsorolja a híres velencei Memo-család néhány nemesasszony-tagjával (Viennával, Marcantonio özvegyével és Chiarettel, Lorenzo Memo özvegyével)⁴⁷ folytatott hitelüzletét. A szokásos összegnél, ami általában szerény mértékű volt, valamivel jelentékenyebb summával rendelkezik Franceschina, Nikola Ongaretto özvegye is, aki végrendeletében száz dukátos összeget említ. Ezt a pénzt a velencei zálogházban (Zeccha) helyezte el, és hasonló

10. sz, 1516. VII. 30); Ana relicta Martino de Ongaria: Dimitto ducato uno predicatoris Nicolao in contrada ecclesie S. Iohannis et Paoli (b. 958, 39. sz, 1497. VII. 10.).

⁴⁵ NT, b. 437, 83. sz, 1686. VI. 16.

⁴⁶ NT, b. 271, 450. sz, 1526. XI. 11.

⁴⁷ NT, b. 616, 143. sz, 1574. V. 24.

nevű unokájának, Franceschinának szánta.⁴⁸ Végül mint a magyarországi betelepültek anyagi helyzetét illusztráló adatot megemlítjük Betának, néhai Paolo Ungar leányának a hozományát, aki a néhai Franjónak, Santo hajósának volt a felesége. Beta hozományának az értéke készpénzben kifejezve 90 dukátra rúgott, ami hozzávetőlegesen a velencei polgárok nagy része átlagos hozományának, illetve a városi polgárok középső és alsó rétegének hozományának felel meg, beleértve az Európa különböző vidékeiről idetelepülők nagy részét is.⁴⁹

Rövid visszatekintés néhány magyarországi művészre

A művészek érintkezése és a művészeti áramlatok kölcsönhatása Európa különböző részei között a vizsgált időszak egésze folyamán élénk és a művészeti irányzatok formáit tekintve fejlett volt. Az elmúlt évszázadok folyamán a lagúnák városában — ideiglenes vagy állandó lakhelyet találva ott magának — Európa különböző részeiből érkezve sok művész alkotott, művészetével gazdagítva Velence kulturális és művészi örökségét. Sokan közülük csak rövid ideig tartózkodtak ott, s tanulmányozták valamelyik ottani „bottega” művészetét; mások a kellő ismeretek elsajátítása után önálló műhelyt nyitottak, legnagyobb részük pedig egy bizonyos idő eltelte után más városba távozott. Lehetetlen lenne itt és most megemlíteni vagy számba venni mindazokat a magyarországi művészeket és mestereket, akik az akkori évszázadok folyamán Velencében alkottak, ezért csak néhány olyan nevet említünk meg közülük, akik művészettörténeti művekből is ismertek.

Muranóban, az üvegtermékek ismert európai központjában alkotott a 15. század második felének kiemelkedő festője és díszítője, a Valentino Ungaro (Valentinus Ungarus, Valentinus pictor) néven ismert művész. Az üvegtárgyak díszítésére létrehozott műhelyében Valentino széleskörű és jelentős nyereséget hozó üzletet folytatott azzal, hogy már kész üvegtermékeket megvett, és azokat festve eladta.⁵⁰ Érdekes, hogy műhelyében néhány olyan, üvegfestészetet tanuló diák is dolgozott, akik a kelet-adriai partról érkeztek. Így például 1480 júniusában Valentino felfogadta a dalmáciai Nin városából érkezett Ivant (Ioannes de Nona), aki kötelezte magát, hogy tanulóként (famulus) nyolc kerek esztendeig Valentino műhelyében dolgozik. Mivel Ivan nem teljesítette ígéretét, és öt év után otthagya a műhelyt, a muranói városi kormányzat felelősségre vonta, és felhívta, hogy térjen vissza és folytassa megkezdett tanulmányait.⁵¹ Valentino tanítványa volt a zengi Lovra fia Nikola

⁴⁸ Lasso Franceschina mia nezza fia de mia fia Berta ducati 100 posti in *ceccha* (NT, b. 961, 189. sz, 1613. VII. 1.)

⁴⁹ NT, b. 961, 167. sz, 1583. II. 26.

⁵⁰ Így a Muranóra vonatkozó jegyzékekből kiderül, hogy Valentino 1469-ben Grgur Iulianustól, egy muranói bolttulajdonostól „400 crateras vitreos albos”-t vásárolt, majd 1483-ban azzal vádolták, hogy nem fizette ki a teljes összeget azokért a termékekért, amelyeket Alvis Trevisan üvegestől vitt el. (Zecchin, L.: *Vetro e vetrai di Murano*. I. Venezia, 1987. (a továbbiakban: Zecchi) 59, 62.

⁵¹ Han, V.: *Slikari iz Dalmacije oslikavaju gotičko i renesansno staklo u Muranu*. Balcanica, vol. 13-14., Beograd, 1982-1983. (a továbbiakban: Han) 348.

(Nicholaus de Segna quondam Laurentii) is, aki az üvegfestés művészetével 1482 júniusában, 12 éves korában kezdett megismerkedni. Szerződésel kötelezte magát, hogy tíz esztendeig fogja azt tanulni, Valentino pedig megígérte, hogy az üvegfestés mellett tanítványát írni és olvasni is megtanítja.⁵² Végül az akkoriban leghíresebb magyarországi származású muranói Valentino Ungaro mellett a kiváló üveges Marco della Pigno műhelyében dolgozott tanítványa, a magyarországi Nicolaus (Nicolaus Ungarus). Nicolaus Marco testvérénél, Jakovnál dolgozott, és 1487 novemberében megvadták, hogy illegálisan szállít üvegtermékeket Muranóból Magyarországra.⁵³

Kevesebb adatunk van magyarországi festők vonatkozásában. Az egyik legérdekesebb és legértékesebb forrásban, a velencei festők társulatának 17. és 18. századi tagsági listájában két kevésbé ismert magyarországi származású festő neve bukkan fel. A társulat tagjaként 1611-ben említett Paolo Ongarettóról, és a pontosan egy évszázaddal később említett Tiene Ferdinánd Ongarról van szó, aki egy adat tanúbizonysága szerint 1705-re már elhagyta a társaságot.⁵⁴

Azokat a magyarországi származású építészeket és szobrászokat számba véve, akiknek az akkori Velencében kifejtett tevékenységéről tudunk, két példát említiünk. Elsőként a magyarországi Bernát (Bernardin Ongarus) nevű építész (1589-ben halt meg), akit a S. Giorgio dei Greci és a S. Francesco della Vigna templomok harangtornyának építőjeként ismerünk.⁵⁵ Valamivel több adattal rendelkezünk az Ungaronak nevezett Michael Fabris szobrászról és kőfaragóról (született 1644-ben). Kezdetben Rómában dolgozott, hogy azután élete és munkássága nagyobb része Velencéhez kösse. Fabris végezte a szobrászi munkákat Francesco Vendramino bíboros kápolnájában a hajdani velencei S. Pietro di Castello templomban. A Fabrisnak tulajdonított szobrásmunkák barokk stílusúak, és V. Pál pápát ábrázolják, amint a bíborosi süveget átadja Francesco Vendraminónak. E szobor mellett ugyanabban a kápolnában Fabrisnak tulajdonítanak négy allegorikus figurát is a falífülkében. Fabrist említik még ama művészek egyikeként is, akiknek a nevéhez fűződnek a híres velencei Madonna della Salute bazilika főbejáratán látható szobrok és ornamentális díszítések, de az ő nevét dicséri a velencei patrícus Pietro és Lorenzo Morosini hamvvedre is, amely a velencei S. Clemente lagúna kis szigetének hasonló nevű templomában található.⁵⁶

Fordította: Zilahi Tibor

⁵² Han 349.

⁵³ Zecchin 62.

⁵⁴ Pignatti, T.: *La fraglia dei pittori di Venezia. Bollettino dei Musei civici veneziani*. Annata X, n. 3. Venezia, 1965. 32.

⁵⁵ Lorenzetti, G.: *Venezia e il suo estuario*. Trieste, 1974. (a továbbiakban: Lorenzetti) 317, 376.

⁵⁶ Lorenzetti 115, 307, 531, 799.